

UNGARI JA EESTI KÕRVALLAUSED KÕRVUTAV VÄITEKIRI

Tiina Rüütmaa. Kontrastiivne ülevaade kõneviisisüsteemist ungari ja eesti kõrvallauses. *Dissertationes philologiae uralicae Universitatis Tartuensis* 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014. 243 lk.

Mis tahes kahe keele kontrastiivse uurimise tulemusel saadakse nii teoreetilist kui ka keeleõppes kasulikku praktilist infot, ent see võib ühtlasi kaasa aidata kummagi uuritava keele täpsemale kirjeldusele. Kahe sugulaskeele kontrastiivne analüüs annab lisaks eelmainitule teavet selle kohta, milliseid arengustaadiumeid keeled, mis kunagi tõenäoliselt sarnased olid, läbinud on. Samasse keele- ja kultuuriareaali kuuluvate sugulaskeelte sarnasus võib

tuleneda mitte keelesugulusest, vaid keeleareaali mõjust. Seda võime jälgida ka Kesk-Euroopa keeleareaali kuuluvaid eesti ja ungari keelt uurides. Üldiselt teatakse, et eesti keel on lähedane soome keelele, ent näiteks eesti keele rektsioonid erinevad soome keelele omastest soome-ugri rektsioonidest. Eesti rektsioonid on pigem sarnased rektsioonidega, mis on tüüpilised Kesk-Euroopale, kus domineerib saksa keele mõju. Sarnased rektsioonid on omased ka ungari keelele.

Tiina Rüütmaa doktoriväitekiri on seotud kahe eesti-ungari keele kontrastiivse uurimise keskusega. Eesti lugeja jaoks on neist tuntum loomulikult Tartu, vähem teatakse Szombathely kohta. Szombathely ülikooli 1991.

aastal asutatud uurali keelte õppetooli tegevuse üks olulisi elemente oli Merevaigutee projekti raames Balti keelte ja kultuuride õpetamine ja uurimine. Alates 1992. aastast oli õppetoolis kaks-kümmend aastat Ungari ainus eesti ja ka läti keele lektor. Õppetool andis välja mitut teadussarja, sh „Specimina Sibirica”, „Specimina Fennica”, „Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai”, „Bibliotheca Ceremissica” ning „Folia Estonica” ja „Folia Baltica”. „Folia Estonica” tosinas köites ilmusid muuhulgas ungari-eesti kontrastiivseminaride (neid korraldati iga kolme aasta tagant) materjalid. Lisaks teadussarjadele avaldas õppetool ka kakskeelset kirjandussarja „Minoritates mundi. Literatura”, mille ligi kolmekümne köite seas moodustasid olulise osa eesti kirjanduse antoloogiad.

Tiina Rüütmaa oli uurali keelte õppetooli esimene eesti keele lektor. Käesoleva artikli autoriga koostöös koostas ta sõnastikud „Magyar-észt kisszótár. Ungari-eesti sõnastik” (Szombathely, 1995) ja „Észt-magyar szójegyzék: az EU Észtországról irt véleményéhez” („Eesti-ungari Euroopa Liidu sõnavara sõnaloend”. Szombathely, 1999), iseseisvalt aga eesti-ungari vestmiku „Észt-magyar társalgás” (Szombathely, 1998). „Folia Estonica” sarjas aga ilmus tal monograafia „Ungari *el*-verbiprefiksi vasteid eesti ja kõrvutavalt soome keeles” (Szombathely, 1998).

Käsitletava väitekirja teemavalik on tähtis nii teoreetilisest kui ka praktilisest seisukohast, ehkki praktiline väljund pole teadusuuringuste puhul alati vajalik eeldus.

Mis puudutab ungari-eesti kõrvallause kõneviisi kontrastiivsest uurimisest tulenevat praktilist rakendatavust, siis isiklike kogemuste ja tähelepanekute alusel võin kinnitada, et kõrvallause verbi õige kõneviisi valik põhjustab välismaalastele – emakeele mõju tõttu – raskusi mõlemas keeles ja on tõsine veaallikas. Dissertatsiooni tulemuste

rakendamine praktikas kergendab nii eesti kui ka ungari keele korrektset omandamist.

Dissertatsioon näitab ka lingvistilist relevantsust: see teemaring – välja arvatud dissertandi enda varasemad artiklid – ei ole seni teadusliku uurimise objekt olnud. Teema pakub huvi veel seepärast, et tegemist on kahe sugulaskeelega, milles on suuri erinevusi kõrvallause verbi kõneviisi valikul, ehkki mõlemad kuuluvad Kesk-Euroopa keeleareaali, kus domineerib saksa keel. (Märgin vaid sulgudes, et ungari keeles erines esimeste piiblitõlgete ajal kõrvallause kõneviisivalik tänapäevasest ja oli lähedasem eesti lahendustele: tänapäeva imperatiivi asemel kasutati verbi konditsionaalivormi, mis minu arvates on tingitud saksa konditsionaali ja konjunktiivi vormilisest kokkulangevusest või lähedusest ning vormitruust tõlkest.)

Väitekirja ülesehitus on loogiline ja proportsionaalne. Eesmärke määratleva ja uuritavat materjali tutvustava sissejuhatuse (lk 8–15) järel kirjeldab dissertant uurimismeetodit (lk 16–22). Samas peatükis annab autor ülevaate kontrastiivse keeleteaduse põhimõistetest, kontrastiivse keeleteaduse arengust ja seostest keeleteaduse teiste harudega, seejärel eesti ja ungari keelt puudutavatest kontrastiivuuringutest, eraldi rõhutades seniseid eesti-ungari kontrastiivuuringuid. Autor tõstab esile Tartu ja Szombathely koolkonna rolli eesti-ungari ja ungari-eesti kontrastiivuuringute alal, tagasihoidlikult maha vaikides oma osa selle koolkonna tegevuses.

3.–5. peatükis annab autor kõigepealt ülevaate kõrvallause, modaalsuse ja kõneviisi teemaringist üldiselt, seejärel konkreetset eesti ja ungari keelega seoses. Tuuakse välja vaadeldavate keelte kõrvallause moodsustamise sarnasusi ja erinevusi, samuti erinevusi kõneviisisüsteemis. Autor osutab, et ungari kõneviiside kolmeliikmelist rühma (indikatiiv, imperatiiv, kondit-

sionaal) võiks täiendada neljanda, erialakirjanduses erinevalt nimetatud, ent kõige rohkem subjunktiivile vastava kõneviisiga. Kahe uuritava keele suurim erinevus kõneviisisüsteemis on see, et eesti keel eristab mittevahendatuse/vahendatuse kategooriat, tänu millele on keele kõneviisisüsteemis välja kujunenud jussiiiv ja kvotatiiv.

5. peatükis kahe keele kõneviisisüsteeme analüüsidest tõdeb autor, et ungari keeles on imperatiivi, eesti keeles aga konditsionaali funktsioonid tavalisest laiemad, kusjuures osa ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali funktsioonidest kattuvad. (Ka) sellega on seletatav, et eesti kõrvallausete konditsionaalile vastab ungari keeles sageli imperatiivivormis verb.

Tiina Rüütmaa näitab üles teema seisukohalt olulise erialakirjanduse tundmist, selles võime veenduda ka viidatud kirjandusloetelu põhjal (lk 233–240), ning kasutab selle teoreetilisi seisukohti suveräänsel viisil. Tema terminoloogiakasutus on selge ja ühemõtteline, hoolimata kõikuvustest erialaterminoloogias. Ma pean väga tähtsaks ja kasulikuks dissertatsioonile lisatud ungari-eesti keeleteadusliku terminoloogia loendit (lk 229–232).

Kõige mahukam peatükk on keelelise materjali analüüs (6. peatükk). Keeleline andmestik on nii kvaliteedilt (valdavalt eesti-ungari ja ungari-eesti ilukirjandustõlked, aga ka populaarteaduslike paralleeltekstide valik) kui ka kvantiteedilt teema seisukohalt relevantne. Kokku ligi 3000 näitelauset on piisav selleks, et autor võiks teha usaldusväärseid järeldusi.

Sellel materjalivalikul on teatud riskid (sõltumine tõlkija stiilist ja lahendustest), millest autor on teadlik, aga samas ei oska välja pakkuda ka paremat lahendust. (Riskantne oleks ka ükskeelse materjali tõlkimine autori poolt.) Tõlkija valikute võimalikkuse kohta mõni näide:

lk 141, 18. näide: *Ha egyedül vagyok.... ~ Üksi olles....*; ka ungari keeles võiks olla: *Egyedül lévén*;

lk 141, 19. näide: *...pedantériát szeretem abban kiélni, hogy táblázatokat készíték. ~ ...tabeleid koostades*; ka ungari keeles võiks olla: *táblázatokat készítve kiélni*;

lk 140, 14. näide *...ugyan micsoda káromlás ez! ~ ...mis vandumine see olgu?*; teatud varasemas ungari keelekasutuses võis esineda ka selline konstruksioon: *micsoda káromlás legyen az* (vrd *német was für ein Fluch soll das sein*);

lk 149, 35. näide: *...mi volna az a családí ok. – konditsionaali asemel on võimalik ka indikatiiv*;

lk 93, 30. näide: *Elmegy anélkül, hogy köszön/köszönne. – minu keeletunde järgi on konditsionaalivorm parem*.

Kuigi dissertatsioon analüüsib teemat ammendavalt ja sulgeb küsimuse uurimise põhjendatud väidetega, teeb autor ka ettepanekuid teema võimalikuks jätkamiseks: näiteks eesti *da*-infinitiviga kõrvallausete ungari vastete põhjalikum analüüs.

Eelnevast võime järeldada, et dissertatsiooni teemavalik on põhjendatud. Töö tulemused rikastavad tänu autori põhjalikule ja kohusetundlikule tööle ning teoreetilisele ja praktilisele ettevalmistusele mitte ainult ungari-eesti/eesti-ungari kontrastiivuuringuid, vaid ka kontrastiivset keeleteadust üldisemalt.

Kokkuvõtteks tõden, et väitekiri on põhjalik, varasema erialakirjanduse tulemusi ületav, pea kõigis küsimusis uusi tulemusi toov kõrgetasemeline teadustöö, iseseisev ja algupärane loomine, mis põhineb väiksemas osas autori varasemal, suuremas osas aga autori uutel uuringutel. Ka vormistuselt on töö laitmatu.

JÁNOS PUSZTAY